

ՄԵԾՈՓԱՅ ԴՊՐՈՑԻ ԶԱՅՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԵՐԸ

Շարունակելով եւ լրացնելով Լ. Խաչիկեանի աշխատանքը¹, պատրաստում ենք Թովմա Մեծոփեցու «Մատենագրութիւն» հատորը, որի համար առանցքային նշանակութիւն ունի Մեծոփականքի մի դասագիրքը՝ Մաշտոցեան Մատենադարանի ՀՊՐ 7117 ձեռագիրը, որ Լ. Խաչիկեանն իրաւացիօրէն համարել է «Թովմա Մեծոփեցու քերականագիտական-լեզուարանական աշխատութիւնների մի շտեմարան»²: Գործիս ընթացքում նախ պարզեցինք, որ վերջինիս կարեւոր աղբիւրներից մէկը եղել է նոյն Մատենադարանի ՀՊՐ 599 ժողովածուն, ապա՝ որ նոյն նպատակի համար շատ օգտակար եւ անհրաժեշտ է զգալիօրէն 7117ից արտածուած՝ Մըխիթարեանց Վենետիկի մատենադարանի «Քիւրտեան հաւաքածոյ»ի ՀՊՐ 225 ձեռագիրը³:

Այս երեք ձեռագրի համադիր քննութեան ընթացքում նըկատեցինք, որ Ա. Արեւշատեանն իր երաժշտագիտական արժէքա-

¹ Տե՛ս Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագրութիւն, Աշխատասիրութեամբ Լեւոն Խաչիկեանի, Երեւան, 1999:

² Տե՛ս Լեւոն ԽԱՉԻԿԵԱՆ, Թովմա Մեծոփեցու Մատենագրութիւնը.- Աշխատութիւններ, հտ. Գ., «Նաիրի», Երեւան, 2008, էջ 691, հմմտ. էջ 668-98. Նախորդ սագրի (տե՛ս ծ. 1, էջ ԼԵ.) խմբայի Ա. Մահալեանի քմահաճութեամբ այս ուսումնասիրութեան խորագիրը դարձել է «Թովմա Մեծոփեցու կեանքն ու գործը»:

³ Երախտագիտութեամբ արձանագրում ենք, որ այս ձեռագրի ամբողջական թուային պատճէնը միարանութեան ընդհանրական արբահայր Հ. Եղիա ծ. վ. Քիլաղաքեանի արտօնութեամբ եւ Միխիթարեան Վենետիկի մատենադարանի պատասխանատու Հ. Վահան Օհանեանի զործուն աջակցութեամբ մեզ համար պատրաստել է Հրայր (Բագէ) Խաչերեանը (ստացել ենք 2008 թ. Հոկտեմբերի 10ին): Այսուհետեւ ձեռագիրս Ք.225 ձեւով նշելու ենք չարադրանքի մէջ, Մաշտոցեան Մատենադարանի ձեռագրերը՝ ՀՊՐ (համար), երբեմն նաեւ՝ ՄՄ համաօտմամբ:

ւոր մի աշխատութեան մէջ առաջին ձեռագրի հիման վրայ Մեծօփեցուն է վերագրել եւ նրա անունով հրատարակել «Մեկնութիւն ձայնից» խորագրով մի աշխատութիւն⁴ (տե՛ս ստորեւ, Բնագիր Ա. 18-21... 26): Վերագրման հիմնաւորութեան ղէպքում պարտաւոր ենք այս բնագիրը ներառել մեր ծրագրած հատորի մէջ, ուստի մեզ համար պէտք է կարեւոր լինէին նոյն բնագրի⁵, Մեծօփեցու գրչին պատկանելուն վերաբերող փաստարկները, որոնք, ցաւօք, չկան⁶:

Այսուհանդերձ, տեսնենք եղածը. «Տուեալ քնագիրը յայտնի է միայն ըստ մէկ ձեռագրի: Մաշտոցեան Մատենադարանի քիւ 599 ձեռագիր ժողովածուում գտնուող այդ մեկնութիւնը բաղկացած է երեք տարաբնոյթ միաւորներից, որոնցից առաջինը արդէն բնութեւն «Երանելի Բարսեղի յաղագս ձայնից»ի ընդարձակ խմբագրութիւնն է (Բնագիր Բ.), երրորդը Ստեփանոս Սիւնեցուն վերագրուած քնագիրն է (Բնագիր Ե.)⁷, իսկ երկրորդը անծանօթ եւ իր քովանդակութեամբ շատ արժեքաւոր...» (ԱԱ, էջ 71):

Այստեղ կան չփոխներ կամ վրիպումներ, որոնք պարտաւոր ենք ճշգրտել, որովհետեւ կապուած են Մեծօփայ վանքի՝ մեր խնդրոյ առարկայ ձեռագրերի հետ.

⁴ ԱՆՆԱ ԱՐԵՒՇԱՏԵԱՆ, Հայ միջնադարեան «ձայնից» մեկնութիւններ, «Կոմիտաս», Երեւան, 2003, էջ 134 (էջ 135՝ նոյն բնագրի աշխարհարարը). գիրքն ունի 189 էջ. այսուհետեւ շարադրանքիս մէջ նշելու ենք՝ ԱԱ եւ է-Ջահամարը, բնագրական ընթերցումների մէջ՝ Տ:

⁵ Սրան վերաբերող մեկնաբանութիւնները (ԱԱ, էջ 5, 12, 57, 58, 71, 72, 84, 86) մեր խնդրին չեն վերաբերում:

⁶ Միակ փաստարկը, երեւի, յաջորդող հատուածում առկայ «հաւանարար» բառն է. «Հայ միջնադարեան «ձայնից» մեկնութիւնների շարքում, յատկապէս Գրիգոր Տաթեւացուց յետոյ, աչքի ընկնող միւս նմոյշը, հաւանարար, պատկանում է Ժ. Գարի յայտնի մատենագիր եւ մանկավարժ Թովմա Մեծօփեցու գրչին: Իր ուսուցչի օրինակին հետեւելով, նա նոյնպէս կազմել է համահաւաք մեկնութիւն, որը թէեւ չի կարող մրցել Տաթեւացու «ձայնից» լուծմունքի հետ ոչ իր ծաւալով, ոչ բերուած տեսութիւնների բազմազանութեամբ, եւ ոչ էլ աստուածաբանական մտքի փայլով, սակայն հետաքրքրական է յատկապէս նրանում գետեղուած մի բնագրով...» (ԱԱ, էջ 71-2):

⁷ Սա (ԱԱ, էջ 116) կազմուած է ըստ «ՄԱ, ձեռ. 3276, էջ 86բ, 6616, էջ 39ա-40բ, 2752, էջ 8բ, 1799, 2 թ.», այլեւ՝ «7117, էջ 149բ-150բ: Այսուհանդերձ, խմբագրական-շարադրանքային առումով սա հականօրէն տարբեր է ստորեւ հրատարակուող՝ 7117, էջ 149բ-50բ էջերում եւս առկայ մեր Ա. բւնագրի 27-38 մասից:

R^3 ի փոխարեն պէտք է լինէր R^2 , որովհետեւ գրքի 94, 98 եւ 100 էջերը բռնող՝ R^2 եւ R^3 համարների «Քննական բնագիրը պատրաստուել է ըստ ՄՄ ձեռ. 599, էջ 42ա-44ա, 7117, 149ա-150բ: Տե՛ս նաեւ Քիւրտեան, Երաժշտութեան մասին երկու հատուածներ նախնեաց մատենագրութենէն, [«Անահիտ» (Փարիզ), 1935/Ա-Բ.], էջ 32-33» (ԱԱ, էջ 100, ծ. 1), սակայն միայն R^3 ն (ԱԱ, էջ 94) է առնուած Z^{2p} 599 ի 42ա-3բ էջերից, իսկ R^3 ը (ԱԱ, էջ 98, 100) առնուած է Քիւրտեանի հրապարակումից⁸. Z^{2p} 599 եւ 7117 ձեռագրերի մէջ չկայ եւ նրանց հետ կապ չունին: Այսինքն՝ R^2 է հիմնուած է մէկ՝ Z^{2p} 599 ձեռագրի, R^3 ը՝ կրկին մէկ՝ Քիւրտեանի ձեռագրի տպագրութեան վրայ:

Մի ձեռագրով կազմուած «քննական» բնագիրն ունենում է, ասենք՝ Եգնիկի «Ճառք ընդդէմ աղանդոց» երկի Մ. Մինա-

⁸ Գրքի միայն հետազոտական մասում է ասուած, որ «բնագրի ընդարձակ խմբագրութիւնը» այսինքն՝ R^3 ը, Յ. Քիւրտեանն «առաջին անգամ հրատարակել է» իր «սեփական հաւաքածոյի մաս կազմող մի ձեռագրի հիման վրայ» (ԱԱ, էջ 41 եւ ծ. 85): Աւելացնենք, որ սա Քիւրտեան Z^{2p} 40 երկմասն ձեռագիրն է, այս ընդգիրը պարունակող առաջին մասն է՝ Մեկնութիւն աղօթից, 1605 թ., Աղանա, գրիչ՝ Գրիգոր երէց, ստացող՝ Յովհաննէս կաթողիկոս Սսեցի կամ Անթեպցի (կարճ նկարագրութիւնը տե՛ս Յարութեան հաւաքածոյի ի Ուիլիզյա. Կանգաւ. ԱՄՆ.- Բանբեր Մատենադարանի, հտ. 11, Երեւան, 1973, էջ 417-8): Բնագիրը բռնում է նրա 120բ-ը էջերը. «Առաջարան կցորդարանի. Խաւսք տեսոն Բարսղի (ԱԱ, էջ 98, տպ.՝ Բարսեղի)՝ Յաղագս ձայնից երգոց, թէ ուստի կամ յումէ (ԱԱ, էջ 98, տպ.՝ հումմէ) գտաւ, զոր թարգմանեաց Ստեփանոս փրիխտփոս՝ եղեալ երաժիշտ եւ իսկամուտ ամենայն ձայնից կենդանեաց - Ստեփանոս երգիչ եւ փրիխտփոս (ԱԱ, էջ 98, տպ.՝ փրիխտփա) բաժանեաց իմաստունն ԻԶ. (26), որ են այսոքիկ. բառաչել, պոռոչել... այս են խորհուրդ հոգեւորացն եւ հերետիկոսաց»։ Նոյն ձեռագրից (117ա-20բ) է Քիւրտեանը հրատարակել նաեւ միւս բնագիրը. «Մովսէսի Քերթողահարն Յաղագս կարոյաց եկեղեցոյ լացալայտնութիւնք. Շարագրութիւն շարամանու հոգեւոր երգարանիս ըստ երաժիշտական չափուց - Շտամբարձայնութիւնք ստեղնաչափութեան, ութամասնեայ պատկանաւոր ձայնից պատճառք... փառաբանիչ ամենասուրբ Երրորդութեան նմա փառք յաւիտեանս. ամէնն Ողորմես՝, Տէր մեր»։ Մովսէս Սիւնեցու այս գործը տե՛ս նաեւ ԱԱ, էջ 106-15՝ Բնագիր Դ., իսկ մերջին հրատարակութիւնը տե՛ս Մատենագիրք հայոց, Դ. հատոր, է. դար, Անթիլիաս-Լիրանան, 2005, էջ 445-7:

սեանի հրատարակութեան տեսքը⁹, երբե՛ք այս բնագրերի նման պարզ, ընթերցումներից եւ ծանօթագրութիւններից զուրկ շարագրանք չի լինում: Ուղղակիօրէն այս հարցին է վերաբերում իր Բ³ բնագրին վերաբերող՝ Ա. Արեւշատեանի ուշագրաւ մի արձանագրումը. քանի որ Քիւրտեանն իր ձեռագրի վերաբերողում-տպագրումն արել է «նոյնութեամբ, առանց որեւէ ճշտումի, նոյնիսկ կէտագրութիւնը հաւատարմօրէն օրինակելով (տե՛ս նշ. յօդուածը, էջ 33), ուստի եւ հարկ եղաւ լրջօրէն խմբագրել բնագիրը, համեմատելով այն ՄՄ ձեռ. 599ի հետ եւ կատարելով, որտեղ հնարաւոր է, համապատասխան ուղղումներ եւ սրբագրումներ» (ԱԱ, էջ 41, ծ. 86): Այստեղ արձանագրենք, որ բընագիրը չեն «խմբագրում», այլ՝ «մշակում» են, որ հիմնականում կէտագրումը, գլխատառերի նշանակումը, ըստ հարկի գրչական սխալների մատնանշումը եւ դժուար հասկանալի բառերի բացատրումն է, ապա՝ 599ի հետ համեմատութիւնը պէտք է արտայայտուած լինէր տողատակի ծանօթութիւններով, որոնք այստեղ չկան (հմտ. ԱԱ, էջ 98, 100):

Ի վերջոյ՝ նոյնական վերաբնագրութեան Քիւրտեանի որդեգրած եղանակը շատ էլ խոտելի չէ, սոսկ անյարմար է ընթերցման համար, ուստի եւ «Անահիտ»ի խմբագիր Ա. Զօպանեանը ծանուցել է. «Պ. Քիւրտեան պահպանած է օրինակչին կէտադրութիւնը, որ Բմահան է ու անկանոն¹⁰, բայց զոր իրագեկ ընթերցողը կրնայ ուղղել: Պ. Քիւրտեան պահպանած է նաեւ օրինակչին ուղղագրական սխալները եւ աղաւաղեալ բառերը: Այս վերջիններէն մէկ փանին ջանացիմք ուղղել սիւնակներուն ներքեւ դրուած ու թուագրուած ծանօթութիւններով» («Անահիտ», էջ 34): Ըստ այսմ՝ բնագրի «սգալ» (ձեռագրերում յաճախադէպ) բառը ծանօթագրուած է «Այսինքն՝ զգալ», «ի հոսամաց»՝ «Այսինքն՝ ի հոսանաց» (էջ 33), «կողմանականք նոցին»՝ «Հաւանօրէն՝ կողմնականք նոցին», «խտեւտեւու»՝ «Հաւանօրէն՝ ի տեւտեւու» եւ այլն («Անահիտ», էջ 33): Նոր հրատարակութեան մէջ նշուած բառերը գրուած են՝ «զգալ, ի հոսա-

⁹ ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱՑԻ, [ձառք ընդդէմ աղանդոց], Աշխատասիրութեամբ Մարտիրոս Միմասեանի, Առաջին հատոր, Ներածութիւն եւ քննական բնագիր, Սրբագրուած եւ միակ վաւերական հրատարակութիւն, առանց այլընթերցումների, 222 էջ, Երկրորդ հատոր, Ծանօթագրութիւններ եւ համաբարբառ, 642 էջ, Ժնեւ, 1992:

¹⁰ Միջնագրեան ձեռագրերի կէտագրութեան մասին տե՛ս Ժե. Ա., էջ 47:

նաց, կողմնականք նորին, ի տեւետեւու» եւ այլն: Նախ նկատենք, որ «նոցին» ի փոխարէն դրուած՝ մեր ընդգծած «նորին» ը լիովին սխալ եւ անհիմն է (դիմացի՝ 99րդ էջում սա թարգմանուած է՝ «նրանց»), ապա՝ այսպէս հրատարակելն արդէն խոտելի եղանակ է, որովհետեւ ընթերցողը ո՛չ ձեռագրական բառերը կարդալու եւ համարելու է ձեռագրական ձեւեր, մինչդեռ մի ձեռագրով արուող հրատարակութիւնների մէջ ընդունուած է հետեւեալ եղանակը. շարադրանքի մէջ գրում են «կողմնականք», տողատակին՝ «ձեռագրում» կողմանականք». եւ այսպէս շարունակ:

Դառնանք Մեծոփեցուն վերագրուած բնագրին. նրա հեղինակութիւնն է համարուել «Բնագիր Ժ.»-ն, որ «Բերուած է ըստ ՄՄ, ձեռ. 599, էջ 44բ-45ա» (ԱԱ, էջ 134) եւ ունի «Ձորս են հայրական սկըբան, որ անուանեցան համարք» սկսուածքը, իսկ տպուած աւարտն է. «Առաջին ձայն՝ Փառք ի բարձունս (եւ այլն)... ...Հմորիոն Արմերոյ, Արիսդիգէս եւ Փոռգէս. այս Գ. վարդապետս կազմեց/46ա/ին զմեկնութիւն ձայնիցս», եւ «եզակի մի գրուածք է, որտեղ ուշագրաւ փորձ է արուած համադրելու եկեղեցական ձայնեղանակների եւ աւետարանների խորանների նկարագրողման համար կիրառուող գոյների յատկութիւնները...» (ԱԱ, էջ 71)»:

Մի յղման մէջ Հ^{մր} 599ի մասին համառօտ ձեռագրացուցակից քաղուած է՝ «ԺԵ. դ. (1413ից առաջ), գրիչ՝ Թովմա Մեծոփեցի» (ԱԱ, էջ 72)¹², իսկ «Մատենագրութիւն» (պէտք է լինէր «Մատենագիրութիւն») ցանկում կայ. «599, Ժողովածու, ԺԵ. դ. (1413ից առաջ), գրիչ՝ Թովմա Մեծոփեցի» (ԱԱ, էջ 180): Ճշմարտութիւնը պարզելու համար նախ բերենք ձեռագրիս վաղուց ի վեր տպագրուած յիշատակարանը.

Յա «Զրետնեալս յամենայն շնորհաց եւ զծոյս յամենայն կրանաւորաց, գրազմալէր ոգիս՝ զպիտականուն վարդապետս Թովմա աղաչեմ յիշել ի Տէր, որ բազում աշխատութեամբ հաւաքեցի զայս գիրքս, որ ցրուեալ եւ ցընդեալ էր ի վաղուց հետէ, եւ ոչ ոք գիտէր, թե գի՛նչ էր սա: Այլ եւ գտնուեալ եւ զմարմնաւոր ծնաւդքն մեր, մանաւանդ զՄարթոս Բախանայ յի-

¹¹ Նկատենք՝ վերջին 2 բառը ձեռագրի 46ա էջում են. տե՛ս մեր Բնագիր Ա. 26:

¹² Տե՛ս Ծուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Ա., Կազմեցին՝ Օ. Եղանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթարեան. Ներածութիւնը՝ Օ. Եղանեանի, Խմբագրութեամբ՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի. Երեւան, 1965, էջ 359:

շեսչիք ի բարին Քրիստոս, եւ կաթ մի յարտասուաց ձերոց ցաղեացի ի թարախալից մեռեալ հոգիս եւ մարմինս մեր, եւ Քրիստոս Աստուած գլխողթդ յիշէ ի փառս իւր. ամէն: ՊԿԲ. (1413) գրեցաւ»¹³:

Այստեղ «վարդապետս» բառը ծանոթագրուած է. «Այս տողի շարունակութեամբ, լուսանցքի վրայ, գրուած է եղել ինչ որ անուն, որից պահպանուել են միայն «Թ» եւ «Ա» տառերը, վերից վար դասակարգութեամբ: Հնարաւոր է ենթադրել, որ այստեղ գրուած է եղել գրչի անունը՝ «Թովմայ»¹⁴, ըստ այսմ եւ յիշատակարանի գրիչ համարուել է «Թովմայ», գրչութեան վայրը՝ «Խլաթայ վանք». աւելի նորերս Արտաշէս Մաթեւոսեանը լիովին համոզիչ փաստարկներով ապացուցել է, որ այս թովման իսկապէս Մեծոփեցին է, եւ որ այս՝ Հ^{մր} 599 ժողովածուն (Եօթնագրեանք) եւ Արմաշի Հ^{մր} 212՝ Տաթեւացու Քարոզգրքի օրինակը 1413 թ. նա գրել է Խլաթի առափնեայ Աղէթ գիւղի («Աղթայ») վանքում¹⁵: Այժմ կայ նաեւ 599 ձեռագրի ընդարձակ նկարագրութիւնը, ուր գրչութեան թուականը սխալմամբ համարուած է 1413ը, իսկ յիշատակարանի գրչի անունը մնացել է անյայտ, այլեւ՝ վերն ընդդռուած տողը չկայ¹⁶:

Ձեռագիրն ուշադիր քննելուց յետոյ համոզուեցինք, որ Մեծոփեցին 61ա էջի յիշատակարանից բացի գրել՝ ընդօրինակել է ձեռագրիս միայն 61բ-2ա էջերի¹⁷ մանր բնագիրները¹⁸ եւ այդ

¹³ ԺԵ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, Մանն Ա. (1401-1450 թթ.), Կազմեց Լ. Ս. Խաչիկեան, Երեւան, 1955, Հ^{մր} 152, էջ 147 (այսուհետեւ՝ ԺԵ. Ա.):

¹⁴ Նոյն տեղում, ծ.:

¹⁵ Ա. Մաթեւոսեան, Մեծոփականքի գրչութեան կենտրոնը (ԺԲ-ԺԵ. գղ.), Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 75-6:

¹⁶ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Բ., Կազմեցին՝ Օ. Եղանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթարեան, Ա. Քէօշկերեան, Խմբագրութեամբ՝ Ա. Մնացականեանի, Օ. Եղանեանի, Ա. Զէյթունեանի. Յանկերը Վ. Դեւրիկանի, Երեւան, «Նաիրի», 2004, էջ 1463-8 (այսուհետեւ՝ Մայր ցուցակ): Այս հատորի բազմաթիւ այսպիսի թերութիւնների հիմնական պատճառն այն է, որ տպագրուեց իր նախորդ՝ Ա. հատորից 20 տարի յետոյ, փոխուեցին մի քանի պատասխանատուներ, արդիւնքում գիրքը տպագրուեց առանց հիմնական հոգսակրի:

¹⁷ Թէեւ առաջին հայեացքից 61բ-2ա էջերի գրչութիւնը տարբեր է թուում Մեծոփեցու յիշատակարանի գրից, սակայն այս տպագրութիւնն առաջա-նում է տառերի չափից. յիշատակարանի գրերն աւելի խոշոր են, որովհե-

հաստատել իր երկրորդ յիշատակագրութեամբ. 62ա «Աղաչեմ անպարսաւ [թողուլ գիտ] զայս ամենայն ի հին գիրս գտի, ի խլաթայ վանսն»¹⁹. այստեղ «թողուլ գիտ» բառերը Մեծոփեցին չի գրել միայն մոռացմամբ (Լ. Խաչիկեանը լրացրել է իմաստն ամբողջացնելու համար), իսկ համառոտագրուած «ամենայն» բառը գուցէ հէնց ինքը՝ Մեծոփեցին փորձել է ջնջել (բայց յատակ ընթեռնելի է), դրանով իսկ ցոյց տալով, որ խօսքը ամբողջ ձեռագրին (նախորդող՝ մեզ հասած 61 թերթին) չի վերաբերում, այլ միայն 61բ-2ա էջերի պարունակածին: Միով բանիւ, Մեծոփեցու գրած 61ա-2ա՝ երեք էջի գիրը գործնական՝ առանին բոլորգիր է՝ ի տարբերութիւն մնացեալ թերթերի կամ բուն ձեռագրի կանոնաւոր՝ հոծ տառագծերով բոլորգրի:

Վկայակոչուած Մայր ցուցակում ձեռագրիս պրակահաշիւը ներկայացուած է այսպէս. «ՊՐԱԿ՝ Ա-ԻԴ x 12 (Ա-ԺԴ, Ի չիք, ԺԸ, ԻԲ 10, ԻԱ 4)»²⁰, մինչդեռ ձեռագրի մէջ յատակ նկատելի են նաեւ հին պրակահամարներ, ըստ այսմ՝ ներկայացնելու նախընտրելի ձեւն այս է. ՊՐԱԿ՝ ԺԵ-ԺԹ [սկզբնապէս՝ ԺԱ-ԺԶ] x 12 (ԺԸ 10) + ԻԱ-ԻԴ [սկզբնապէս՝ Ա-Գ] x 12 (ԻԱ 4, ԻԲ 10): Պատկերենք մի այլ ձեւով եւս, թեք գծից առաջ դնելով նոր, յետոյ՝ հին պրակահամարները. ԺԵ/ԺԱ¹⁻¹², ԺԶ/ԺԲ¹³⁻²⁴, ԺԷ/ԺԳ²⁵⁻³⁶, ԺԸ/ԺԴ³⁷⁻⁴⁶, ԺԹ/ԺԵ⁴⁷⁻⁵⁸, ԻԱ/ԺԶ⁵⁹⁻⁶², ԻԲ/Ա⁶³⁻⁷², ԻԳ/Բ⁷³⁻⁸⁴, ԻԴ/Գ⁸⁵⁻⁹⁶:

Ըստ այսմ վստահ ենք, որ պէտք է բառացի հասկանալ Մեծոփեցու յիշատակարանի հետեւեալ տողը. «բազում աշխատութեամբ հաւաքեցի զայս գիրքս, որ ցրուեալ եւ ցրնդեալ էր ի վաղուց հետեւ, եւ ոչ ոք գիտէր, թե զի՛նչ էր սա». ուրեմն՝

տեւ գրելու տեղն աւելի մեծ է եղել, իսկ յաջորդ էջերում տառերը համամատարար փոքր են, որովհետեւ պէտք է եղել տեղաւորել ծաւալը որոշակիօրէն յայտնի երեք մանր բնագիր: Այսինքն՝ Մեծոփեցուց առաջ ներկայ 61ա էջը գրուած է եղել կիսով, 61բ-2բ էջերը՝ լիովին չգրուած. կիսատ էջում Մեծոփեցին գրել է իր յիշատակարանը, իսկ 61բ-2ա էջերին՝ երեք փոքր բնագիր. 62բ էջը այժմ եւս պարապ է՝ չգրուած:

¹⁸ 61բ «Յաղագս խոստովանահարանց - Խոստովանահարանցն Ե. իրս պիտոյ է...», «Յաղագս խոստովանորդաց - Խոստովանորդեացն նոյնպէս Ե. իրս զիտելի է...», 61բ-2ա «Զգործսն զոր ես գործեմ, եւ նա գործէ, եւ մեծամեծ եւս քան զնոյնս գործեացէ. Ա.՝ սէրն, Բ.՝ ողորմութիւնն, Գ.՝ մկրտելն [62ա] Դ.՝ պատարագն... եւ ոչ ունէին ամենայն ազգն հրէից»:

¹⁹ ԺԵ. Ա. Հ⁴⁹ 152ր, էջ 147:

²⁰ Մայր ցուցակ, Բ., էջ 1463:

Մեծոփեցին Խլաթի Աղթայ վանքում գտել է մի ձեռագրի ԺԱ-ԺԶ եւ մի այլ ձեռագրի Ա-Գ պրակները (երկուսն էլ եղել են համարեա նոյն չափի, սակայն առաջինի էջերում տողաքանակը 18, 17 եւ 21 է, իսկ երկրորդինը, թ. 63-96՝ 23 կամ 22), հետագայում պատրաստել է տուել եւ իր գտածի սկզբում դրել 14 (Ա-ԺԴ) պրակ եւ ամբողջը վերստին համարակալել տուել՝ Ա-ԻԴ: Զեռագրի հետագայ վերակազմման²¹ ժամանակ, նկատի ունենալով գուցէ գրչութեան տարբերութիւնը, սկզբի յաւելեալ Ա-ԺԴ պրակներն առանձնացրել են եւ, կրկին՝ գուցէ, առանձին կազմել, դրանից առաջ կամ էլ նոյն վերակազմութեան ժամանակ կորտուել է նաեւ նոր համարակալման Ի՝ 20րդ պրակը:

Այս ամէնն աներկբայ է դարձնում, որ Մեծոփեցին ինքը չի գրել այս ձեռագիրը (օրինակել է միայն 61ր-2ա էջերի մասեր բնագրերը), այլ, իր իսկ բառով՝ հաւաքել է իրենից գուցէ առնուազն 50 տարի առաջ գրուած եւ «ի վաղուց հետէ» անխնամ պահուած լինելու պատճառով վնասուած երկու տարբեր ձեռագրերի մնացորդները եւ լրացնել ու կազմել է տուել: Միով բանիւ, Հ^թ 599 ձեռագիրը մենք թուագրում ենք ԺԴ. դ. կէսերով եւ վստահօրէն եզրակացնում, որ նրա մէջ առկայ ձայնարանական բնագիրը (42ա-6բ) իր ամբողջութեան մէջ՝ աղբիւրագիտօրէն տարբեր ծագում ունեցող բոլոր մասերով հանդերձ, Մեծոփեցու հեղինակութիւնը չէ. այս մաստենագիրը եղել է միայն այդ բնագիրը պարունակող ձեռագիրը ոչնչացումից փրկողը:

Ամփոփենք. ձեռագիրս անյայտ տեղում գրուել է ԺԴ. դ. կէսերին, 1413 թ. վնասուած վիճակում գտնուել է Խլաթի Աղթայ վանքում, որտեղից Մեծոփեցու ձեռքով «հաւաքուել» եւ տարուել է Մեծոփայ վանք, ուր 1440ի շուրջ նոյն թովման նրա պարունակած նիւթերը տարբեր եղանակներով²² հմտօրէն օգտագործելով՝ կազմել է դասագրքային՝ Հ^թ 7117 ձեռագրի շատ միաւորներ:

Այս ճշգրտումից յետոյ պարտաւոր էինք ստուգելու, թէ ձեռագրում Մեծոփեցուն վերագրուած հատուածը մնացեալ շարադրանքից վերնագրային կամ տրոհման օրեւէ յատկանիշով առանձնացուած է արդեօք, սակայն այստեղ էլ արդիւնքը բացա-

²¹ Ներկայ կազմը ԺԸ. դարի է. այս վերակազմումն արուել է ձեռագիրը եզրահատելով, որի պատճառով էլ Մեծոփեցու անունը կտրուել է, մնացել են Թ եւ Ա տառերը:

²² Մեծոփեցու աշխատանկանակի խնդիրը քննելու ենք այլ առիթով:

սական եղաւ՝ Հ^մ 599ի 44ր էջում սկսուածքային, իսկ 45ր (աւելի ճիշտ՝ 46ա) էջում աւարտի նշաններ չկան, ուստի եւ անհասկանալի է մնում, թէ այդ կտորն առանձնացնելու եւ այն Մեծփեցուն վերագրելու հիմքը ո՞րն է եղել:

Այնուհետեւ Հ^մ 599 ձեռագրում առկայ բնագիրը համեմատեցինք Ա. Արեւշատեանի հրատարակած կտորների հետ եւ համոզուեցինք, որ վերջիններին մէջ վրիպումները բաւական շատ են. սրանց մի մասը բխում է պատրաստման բնագրագիտական սկզբունքի չզոյւլթիւնից, մի մասը՝ ուղղագրութեան անհմուտ լինելուց, մի մասն էլ մեքենագրական-շարուածքային վրիպակներ են (տե՛ս Ա. բնագրիս տողատակերը): Այս կացութեան թելադրանքով էլ պատրաստեցինք Մեծփափանքում կենցաղավարած բնագրի նոր՝ ամբողջական հրատարակութիւնը, նախորդ տպագրի տարբերութիւնները տողատակում նշելով Տ պայմանանիշով:

* * *

Այժմ համառօտ անդրադառնանք Քիւրտեան հաւաքածոյի Հ^մ 225 ձեռագրին, որ գիտութեանը յայտնի է միայն այն չափով, որչափով ինքն իսկ Քիւրտեանը ժամանակին ներկայացրել²³ եւ սրբագրել է Ն. վ. Ակինեանի մի ուսումնասիրութեան²⁴ որոշ կարեւոր կէտեր: Բազմաթիւ արժէքաւոր բնագրեր եւ բազմազան արժանիքներ ունեցող ձեռագիրս ունի գրչութեան ժամանակի 27 յիշատակարան (3ը՝ բաւական ընդարձակ). մանրամասների մէջ չըմտնելով, ներկայացնենք մեր պարզածը. Յովհաննէս վ. Բարիձորեցին ձեռագրի սկիզբը, երեւի 1596 թ., գրել է Խիզանի Բարիձոր գիւղի Սուրբ Աստուածածնին վանքում²⁵, երկրորդ մասը

²³ Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ, Հայրապետ վարդապետ Ղուլթիկցի եւ ներսէս Եպիսկոպոս Բաղիշեցի (կննսագրական նշումներ եւ յաւելումներ).- Բազմալէպ, 1955/Դ-Ե., էջ 100-8. այստեղ հրատարակել է ձեռագրի 269ա-73ա էջերի յիշատակարանները, քաղուածքներ արել՝ 116ա, 188ր էջերի յիշատակագրութիւններից. այստեղից արտատպուել է՝ Հայերէն ձեռագրերի Ժէ. դարի յիշատակարաններ (1621-1640 թթ.), հտ. Բ., Կազմեցին վազգէն Յակոբեան, Աշոտ Յովհաննիսեան, Երեւան, 1978, Հ^մ 65, էջ 40-4:

²⁴ Հմմտ. Բաղէշի դպրոցը. 1500-1704. Նպաստ մը հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան եւ մատենագրութեան, Գրեց Հ. ՆԵՐՍԷՍ Վ. Ա.ԿԻՆԵԱՆ, Վիեննա, 1952, էջ 166-202:

²⁵ Բարիձորի կամ Բարակածորի Ս. Աստուածածին վանքի մասին տե՛ս ՏՐԴԱՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱՒԵԱՆ, Հայ վանորայք, Ս. էջմիածին, 2008, էջ 269 եւ

(թ. 197-268), կրկին երևել՝ 1597 թ., դրել է Լվովում, այնտեղից վերադարձել եւ նորոգել է խիզանի Ս. Խաչ եւ Բարիձորի Ս. Աստուածածին վանքերը, մահացել հաւանաբար 1609 թ.: Անաւարտ եւ անկազմ մնացած ձեռագիրը նրա եղբորից, ըստ երեւոյթին 1620 թ., գնել է իր աշակերտ Հայրապետ վ. Ղուլթիկեցին, յանձնել Սահակ քհն. Բաղիչեցուն²⁶, որն այն ծաղկել եւ կազմել է 1621 թ.²⁷:

Մեր ներկայ խնդրի համար կարեւորն այն է, որ այս ձեռագրի պարունակած նիւթերի զգալի մասն արտածուած է 7117ից, վերարտադրուած են նաեւ վերջինիս որոշ յիշատակարաններ²⁸: Սա հաստատուում է նաեւ գրիչ Յովհաննէս վ. Բարիձորցիի մի վկայութեամբ. «Յիշեսցիք ի քարին Քրիստոս գԴաւիթ վարդապետն, որ զայս Բաղգիրքս ի սուրբ ուխտէն Մեծփայ երեք եւ շնորհեաց մեզ արինակ ձրի, զի այսմ նման ոչ գոյ ի նահանգիս մերում, զի նախագաղափար սորա ի Կաֆայ փաղափցն²⁹ բերեալ էր» (188ա): Սակայն ձեռագրիս մէջ կայ նաեւ 7117ի չունեցած մի քանի բնագիր. արդէն հաստատել ենք վերջիններիցս մէկի եւ Հ⁴⁰ 599ում առկայ մէկի հարազատութիւ-

383, Վասպուրական-Վանի վանքերը, Գ. մաս, Գրեց Դոկտ. Հ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՈՍԿԵԱՆ, Վիեննա, 1947, էջ 839-43, թ. Խ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ, Ս. Տ. ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇԵԱՆ, Յ. Խ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ, Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների քառարան, հտ. Ա., Երեւան, 1986, էջ 617:

²⁶ Այս ծաղկողի եւ նրա ձեռագրերի մասին տե՛ս ԱՍՏՂԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ, Հայ մանրանկարիչներ. մատենագիտութիւն, Թ-ԺԺ. դդ., Գահիրէ, 1998, էջ 629-31:

²⁷ Ձեռագրիս գրչութեան հանգամանքների մեր հատազոտութիւնը հրատարակելու ենք այլ առիթով, մինչ այդ ասենք, որ վերն ասուածի հիմքը նոյն ձեռագրի յիշատակարաններն են, Քիւրտեանի նշուած յօդուածը (Բազմա-վէպ, 1955/Դ-Ե., էջ 100-8) եւ Հայերէն ձեռագրերի ԺԷ. դարի յիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հտ. Ա., Կազմեցին ՎԱԶԳԷՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ԱՇՈՏ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ, Երեւան, 1974, էջ 44:

²⁸ Հմմտ. 7117, 115բ, 127բ եւ Բ.225. 144բ, 165ա:

²⁹ Սա ուղղակի արձագանգն է Թովմա Մեծոփեցու՝ 7117 ձեռագրի վերջի՝ 479բ էջում առկայ յիշատակարանի, ուր կարդում ենք. «յիշեսցիք ի քարին Քրիստոս գեգնաւորն գլխարկոսն՝ կենդանաբաղ գերեզմանին Գրիգորի Լուսաւորչին վիրապայ, որ երեք գգիրս զայս ի Հայս ի Կաֆա փաղա-բէն»։ տե՛ս ԺԷ. Ա. Հ⁴⁰ 672ա, էջ 597. տեղեկութեանս մեկնաբանութիւնը տե՛ս Լ. ԽԱԶԻԿԵԱՆ, Աշխատութիւններ, Գ. էջ 668-72:

նը³⁰, ուստի եւ չենք բացառում, որ Ք.225ը կարող է օրինակում լինել ո՛չ թէ ուղղակի 7117ից, այլ՝ նրանից եւ որոշ չափով այլ ձեռագր(եր)ից Մեծփայ վանքում արուած միջանկեալ մի այլ ընդօրինակութիւնից (վերորերեալ քաղուածքում խօսքը մի՛ «ձրի աւրինակ»ի մասին է): Ըստ այսմ մտածում ենք, որ 7117ում միայն մասամբ (27-38 նախագաս.) առկայ, մնացեալ ամբողջութեամբ նրա մէջ գոյութիւն չունեցող Ք.225ի 124ը-6ա էջերի ձայնարանական բնագիրը եւս Բարիձոր է տարուել Մեծփայ վանքից, այս տրամարանութեամբ էլ այստեղ հրատարակում ենք նաեւ այդ բնագիրը, որով միաժամանակ իրականացնում ենք Քիւրտեանի ցանկութիւնը. իր ձեռագրաց ցուցակում³¹ այս բնագրի մասին նա գրել է. «կ'արժէ հրատարակել»:

Գայով ընդհանրապէս որեւէ ասպարէզի (նաեւ՝ ձայնաբանութեանը) վերաբերող հատակոտոր բնագրերի հրատարակման եւ քննութեան խնդրին³², եւ, դատելով ըստ Ա. Արեւշատեանի տը-

³⁰ Ք.225. 158ը-63ը եւ ՄՄ Հ^ա 599. 47ա-51ը էջերի բնագիրը նոյնն է. «Քերական կոչի էագրեանն» գուգեալ ի Դաւթի փիլիսոփայէ եւ ի Հոռմա վարդապետէ՝ կոչեցեալ անուն Փիւնիկ»: Համոզուած ենք, որ աստիճանաբար պարզելու ենք նաեւ միւսների հիմք օրինակ(ներ)ը:

³¹ Մխիթարեան միաբանութեան հետ պայմանաւորուածութեան համաձայն՝ այս ձեռագրացուցակը խմբագրում, լրացնում եւ հրատարակութեան ենք պատրաստում:

³² Ա. Արեւշատեանի 189 էջանոց գրքի 20 էջը «քննական» բնագրերն են, 24ը՝ նրանց աշխարհարար տարբերակները (տե՛ս էջ 90-137 48 էջ, որից 4ը բաց է): Գրքի վերնագիրը ենթագրել է տալիս, որ այստեղ պէտք է գործածուած լինի գոնէ Մաշտոցեան Մատենագարանի բոլոր ձեռագրերի նիւթը: Հետազոտական մասի եւ բնագրերի յղումների, նաեւ «Մատենագրութեան» թուարկման համաձայն օգտագործուած են՝ Հ^ա 55, 468, 599, 750, 1770, 1903, 2329, 2752, 2939, 3276, 5611, 6031, 6616, 7117, 7362 ձեռագրերը: Նոյն Մատենագարանի երկհատոր համառօտ ձեռագրացուցակի (Երեւան, 1965, 1970) առարկայական ցանկերում նշուած են նաեւ հետեւեալները. Ա-նուանք ձայնից - 8307, 8606. Յաղագս ձայնից - 594, 1964, 3050, 6686. Խրատ ձայնի սրանալոյ - 9271: Լրութեան համար նշենք նաեւ ինչ որ կերպ ստընչուող՝ Հինգ ձայն Պորփիրի - 9789. Ջայնագիւտ - 6522, 8444, 8506, 8611. Յաղագս երաժշտական գործեսց - 6686. Յաղագս երաժշտութեան - 5138. Անուանք խաղից - 605, 5663, 6143, 6985, 7040, 8404, 8575: Աւելացնենք, որ մեր ձեռագրացուցակներից չատերի (Երուսաղէմի, Վենետիկի, Վիեննայի) կազմողները նոյն ցուցակներում արդէն հրատարակել են այսպիսի մանր բնագրերը. այսինքն՝ ցանկութեան ղէպքում բնագրական նիւթի սահմանները հնարաւոր է աւելի ընդլայնել:

պագրած կտորների, տեսնում ենք, որ նրանք մշտական փոխադրեցութիւններ են ունեցել³³, ուստի եւ վստահ ենք, որ սրանք արժէ հրատարակել նախ ձեռագրական նիւթի ճշգրիտ վերադրմամբ, ապա՝ տարբերակները հետազոտել սիւնակներով գուգագրելով-համադրելով եւ, ի վերջոյ, ի պահանջել հարկին պատաստել միասնական «քննական» բնագրեր, որոնք որեւէ առանձին ձեռագրով վկայուած չեն, այլ կերպ ասելով՝ բնութեան մէջ գոյութիւն չունեն³⁴:

Հ^մ 599ի՝ մեր Ա. բնագրի 28-37 մասը 7117ում (149ա-50ա) առկայ միակ ձայնարանական բնագիրն է³⁵, որ կայ նաեւ Ք.225ի ունեցած Բ. բնագրի 26-27րդ նախադասութիւնների միջեւ (Ք.225. 125բ-6ա). ըստ որում վերջին երկուսում հատուածա ունի նաեւ յատուկ խորագիր՝ «Մեկնութիւն ձայնից՝ արարեալ սուրբ վարդապետացն» (599ը սրա իմաստ ունի որպէս շարադրանքի մաս): Նկատի ունենալով որ 599 ձեռագիրը ժամանակագրօրէն հնագոյնն է, Ա. բնագրի նրա այս հատուածը հիմք ենք դարձրել, իսկ միւսների (Բ՝ 7117, Գ՝ Ք.225) տարբերութիւնները նշել ենք որպէս ընթերցումներ (այսինքն՝ այս կտորի քննութիւն չենք արել), իսկ շարադրանքի մէջ պայմանականօրէն դրել ենք նրանց միայն խորագիրը, որով նպատակ ենք ունեցել սոսկ շեշտելու այդ մասի գոյութիւնը նաեւ միւս երկուսում: Հ^մ 599ը ունի հետագայ՝ ԺԸ. դ. սրբագրումներ, որ տողատակում նշել ենք Ա՛ պայմանանիշով:

Հիմնուելով առաջին հերթին ձեռագրերում առկայ տրոհման նշանների վրայ, բնագրերի թելադրած տրամաբանութեամբ կէտադրութիւնը նշանակել ենք ըստ ներկայիս կանոնների. ուղղագրական շեղումներն ընդգծել ենք: Նոտրգրով նշել ենք սուրբգրական քաղուածքների հասցէները, խիստ անհրաժեշտ դէպ-

³³ Օրինակ՝ ԱԱ, էջ 90, Բնագիր Ա.՝ 4 տող է. «Առաջինն ի հիւնականէ... Տասներորդն ի հաւուց» եւ համապատասխանում է ստորեւ հրատարակուող Բ. բնագրի 32րդ հատուածի վերջին տողերին (Ք.225. 126ա):

³⁴ Խնդրոյ առարկայ դրուած հրատարակուած բնագրերն ինչ որ չափով այդպիսին են. օրինակ՝ ԱԱ, էջ 90, Բնագիր Ա.՝ գործածուած է նաեւ վանական վարդապետի Հարցմունքը (ձեռ. Հ^մ 5611. 71ա), բայց «քննական» բնագրի «Չորրորդն՝ յաղբերաց»ի համեմատ 5611ի «Դ.՝ յաղաւթեաց է» էական տարբերութիւնն արձանագրուած չէ:

³⁵ Յիշենք, որ էականօրէն տարբեր խմբագրութիւնն է ԱԱի Բնագիր Ե.ի (ԱԱ, էջ 116)

քերում ծանօթագրել մէկ-երկու բառ (յունարէն երաժշտական եզրերի բացատրումը մեր խնդրից դուրս ենք համարել), թուատառերի (Ժ.) մօտ վերծանութիւն (10) ղենլն աւելորդ ենք գիտել:

Ընթերցումները նշանակել ենք աւանդական եղանակով, միայն «փոխարէն» նշանակող փխ-ի տեղ դրել ենք], չիւ-ի տեղ՝ >, չարահիւսական դրափոխութիւններից առաջ՝ ~ պայմանական նշանները. բոլոր դէպքերում նախ գրուած են համեմատուող օրինակների պայմանանիշերը (Ա, Ա', Բ, Գ, Տ), ապա՝ ընթերցումները, յիշեալ նշաններից մէկը, վերջում՝ հիմնաբառերը:

Համեմատութեան պայմանանիշերը հայերէնի գլխատառերով նշանակած լինելով, ընկալման շփոթ չառաջացնելու նպատակով, տարընթերցումների մէջ մեծատառ չենք գործածել, թուատառերը (ասենք՝ Դ.)⁴⁾ տողատակում երկու կողմից առնուած են կէտերի մէջ՝ «դ.»³⁶⁾:

ԲՆԱԳԻՐ Ա.

ՅԱՂԱԳՍ ԶԱՅՆԻՑ՝ ԹԷ ՈՒՍՏԻ³⁷⁾

Ա՝ Հ⁴⁰⁾ 599, 42ա-6բ. Տ էջ 94 (1-11՝ «տալղեաւք երգէին») եւ 134 (18-26)

1 Ա.³⁸⁾ Երանելոյն Բարսղի³⁹⁾ յաղագս ձայնից՝ թէ ուստի են⁴⁰⁾ եւ կամ յումմէ գտան, զոր թալմանեաց⁴¹⁾ Ստեփաննոս փլիստիա⁴²⁾, զի նա եղեւ երաժիշտ եւ հմուտ ամենայն⁴³⁾ ձայնից կենդանեաց⁴⁴⁾, եւ բաժանեաց զձայնս ի մասունս ԻԴ., որ են այսո-

³⁶⁾ Որոշ փոքր տարբերութիւններով նոյն եղանակը տե՛ս նաեւ մեր՝ Թովմա Մեծփեցու՝ երգասաց Յովհաննէս Խոյեցի-Ոյաթեցու վկայարանութիւնը (ուսումնասիրութիւն եւ բնագրեր). «Էջմիածին», 2008/Բ., էջ 67-103:

³⁷⁾ Տ ուստի + գտաւ

³⁸⁾ Տ > .ա.-ը. (համարք 1-8ի)

³⁹⁾ Տ բարսեղի

⁴⁰⁾ Ա՝ իցեն] են

⁴¹⁾ Տ թարգմանեաց

⁴²⁾ Տ փլիստիայ

⁴³⁾ Ա՝ Տ > ամենայն

⁴⁴⁾ Ա՝ Տ ամենայն կենդանեաց

քիկ⁴⁵, բառաչե՛լ, բչե՛լ, գռնչե՛լ⁴⁶, գռչե՛լ, բնչե՛լ, մնչե՛լ, բբչե՛լ, կառանչե՛լ, մռմռե՛լ, ճչե՛լ, կանչե՛լ, գռհգռհա՛լ, վչե՛լ, խանչե՛լ⁴⁷, հառաչ⁴⁸բ/ե՛լ, կառանցե՛լ, կաղկընձե՛լ, հաջե՛լ, կականջե՛լ⁴⁹, գոկե՛լ, որ է կարկաջե՛լ, սողա՛լ, սըրովինջա՛լ⁵⁰, մնջնջե՛լ, ճռճռե՛լ, եւ սալ առնու ի ձայնիցս եւ գործէ զուգաթիւս առ ամենայն ձայնաւոր⁵¹, մի առ մի երգեն, սոքաւք⁵² ձայն արարեալ:

2 Բ. Արդ, յետ⁵³ սորա Սարգիսնոս Թէգրացի⁵⁴, լեալ երաժիշտ ըստ արուեստաւոր գործարանի, զամենայն հաւաքեալ⁵⁵ զձայնսն ի մի աղի, եւ զմի մի ձայն ի բաց բաժանեաց՝ մինչեւ ի քարանցն անգամ, զսգալ զուրախ⁵⁶ տաղմունսն⁵⁷ ձայնից ամենայն կենդանեաց:

3 Գ. Յետ⁵⁸ սորա Զեդէոս⁵⁹, երաժիշտ լեալ, ալլակերպ ի սոցանէ յարմարեաց⁶⁰ նուագս, եւ հարկանէր նովաւ զամենայն ձայնս կենդանեաց:

4 Դ. Ապա Սենեգէոս⁶¹, երգիչ լեալ եւ ուսեալ⁶² զնոցայն, եւ ի հիւսնակով⁶³ |43| փայտէն⁶⁴ հնչման գտեալ⁶⁵ զԱռաջին ձայնն:

45 Տ այսորիկ

46 Տ կռնչել

47 Տ գռհգռհալ վճչել անչել

48 Տ կառայնել

49 Տ կանկանջել

50 Տ սորվինջալ

51 Տ ձայնս, որ] ձայնաւոր

52 Տ սոքոք

53 Տ ետ

54 Տ Թեգրացի

55 Տ հալաքեալ

56 Ա սկզբնապէս գրել է՝ գիւրախ

57 Տ զգալ զխորգիտաղմունս] զսգալ զուրախ տաղմունսն

58 Տ եւ ետ] յետ

59 Տ զեդէոս

60 Տ հաչմարեաց] յարմարեաց

61 Տ սենեգէս

62 Տ եւ եւսեալ] եւ ուսեալ

63 Տ հիւսնակով

5 Ե. Եւ ապա Փլեղեզէս⁶⁶ եղբայր նորա՝ երաժիշտ, եզիտ զգեսորոն⁶⁷, որ⁶⁸ է Երկրորդ ձայն՝ ի դարբնէ եւ յերկաթոյ կռելոց⁶⁹:

6 Զ. Եւ ապա Սոփեկլէս՝ եղբայր սոցին, եզիտ գերաժշտական⁷⁰ տառիտոնն, որ է Երրորդ ձայն՝ աւրինակեալ ի գետոց խաղացմանցն եւ ի յորձանաց⁷¹ հոսմանց:

7 Է. Եւ ապա Պիպանոս քեռորդին նոցին, լեալ երգիչ, եզիտ գուսուստոն⁷², որ է Զորրորդ ձայնն՝ ի հոսմանէ ծովային ալեաց:

8 Ը. Բայց⁷³ Արքելէս⁷⁴ երաժիշտ եզիտ զամենայն ի մաքրութիւն որոշաբար⁷⁵, ըստ աստիճանաց⁷⁶, ի յիննէն⁷⁷, քանզի ասեն զնմանէն⁷⁸ ո՛չ միայն է⁷⁹ վարժեալ⁸⁰, վասն որոյ կողպատեալ⁸¹ զլսելիսն եւ խցեալ⁸², զի մի՛ լուիցէ այլ զքաղցրութիւն ձայնիցն⁸³, [43ր] եւ ի⁸⁴ Թէոփեան⁸⁵ եղանիլ զործեաց երաժշտականաց, զոր ի ձայնից աստեղաց ուսան առաջինքն:

64 Տ փայտեն

65 Տ > գտեալ

66 Տ փլեզեզէս

67 Տ զղեսորոն

68 Տ քր] որ

69 Տ յերկաթէ կռելոյ

70 Տ գերաժշտական

71 Տ յորդանաց

72 Տ գուսուստոն

73 Տ > բայց

74 Տ արքելէս

75 Տ արաժարար

76 Տ աշտիճանից

77 Տ յիննէն

78 Տ զնմանէ

79 Տ > է

80 Տ վարժել

81 Տ կողպատեալ (ձ-ուս՝ «կողպատեալ», գուցէ աւելի ճիշտ է՝ «կողպատեալ»)

82 Տ է խցել] եւ խցեալ

83 Տ լուիցեն գայլ քաղցրութիւն ձայնից

84 Տ ու] եւ ի

9 Եւ ապայ Դաւիթ թագաւոր եւ մարգարէ եւ երգող աստուածային երգոյն:

10 Եւ արդ, ամենայնից դասս⁸⁶ եւ յարմարումն ձայնից. զմինն՝ Տէր եւ Աւրհնեայ⁸⁷ զԱստուած. եւ առ այս ամենայն աւրհնեն զԱստուած⁸⁸, զոր մարգարէն ասէ. «Սաղմոս⁸⁹ ասացէ՛ք Աստուծոյն մերոյ, սաղմոս ասացէ՛ք⁹⁰ թագաւորին մերոյ» (□ □ □). եւ դարձեալ. «Երգեցէ՛ք Տեառն, երգեցէ՛ք անուան նորայ»⁹¹. եւ հրամանիս այս բազումք⁹² հետեւեցին: 11 Եւ ոմանք առանց գործեաց⁹³ երգէին, Ասափ, եւ Էափ ծընծղալեալք⁹⁴ վերագոչէին, Զաքարիայ եւ Ովրամ, եւ Սամիալ⁹⁵ եւ Էլիաս, եւ Մովսէս եւ Իզիթոն⁹⁶ տալղեալք⁹⁷ երգէին, ⁹⁸Մարաթիաս եւ Բանիաս, եւ Մանիաս, եւ Աբիդու, եւ Ոզիայ եւ որդիքն Կորիսեայ քնարաւն եւ սրբնդաւն երգէին, Էլիաս, Եղիազար⁹⁹, փող¹⁰⁰ 44ա/ովն:

12 Արդ, ասացից եւ զայս. սաղմոսարանն լիցի գործի աւրհնութեան, եւ լռեալ կայ, առանց ձայնի, երգ ասի այս՝ յորժամ առանց գործեաց¹⁰⁰ գոչէ: 13 Իսկ սաղմոսերգուն յորժամ երգաբանի, եւ ապա գոչէ գործիւք. եւ արդ, պարտի մելիտոնիւն՝ նոյն ինքնիւն ձայնադրողն վարժել զամենայն երաժշտակա-

85 Ա՝ Թէոփիլեան, Տ թեոփիլեան. այստեղ գուցէ բնագրի անկում կայ

86 Տ դաս

87 Ա՝ ամենայն աւրհնեաց, Տ ամենայն աւրհնեն

88 Տ > եւ առ այս ամենայն աւրհնեն զԱստուած

89 Տ խաղմոս (համակարգչի վրիպակ)

90 Տ > աստուծոյն մերոյ, սաղմոս ասացէ՛ք

91 Նման՝ Սաղմ. ՃԺԲ. 1 «Աւրհնեցէ՛ք մանկունք զՏէր, եւ աւրհնեցէ՛ք զանուն Տեառն», Սաղմ. ՂԵ. 7-8. «մատուցէ՛ք Տեառն զփառս եւ զպատիւ, մատուցէ՛ք Տեառն զփառս անուան նորայ»:

92 Տ > եւ դարձեալ. երգէ՛ք տեառն, երգեցէ՛ք անուան նորայ. եւ հրամանիս այս բազումք

93 Տ եւ ձ-ում՝ գործոց

94 Տ ծնծղալեալք

95 Տ սամիալ

96 Ա՝ Իզիթոն, Տ զիթում

97 Տ տալղիւք

98 Տ > մարաթիաս եւ բանիաս... ըստ գրոյ ընթերց[ուած] (17ի վերջ)

99 ձ-ում ջնջման հետ կայ, քայց կարծես բնագրի պակաս չկայ

100 ձ-ում՝ գործից

նութիւնն, զի գեղեցկապէս զարդարեացէ՝ զմելիտոնսն եւ զամենայն ձայնադրեալսն, զի յորժամ ելցէ բան ի բռեկուսէ, որ է բանաստեղծ, ի հեռետորէն, որ է ճարտասան, զարդարեացէ՝ զմելիտիոսն ձայնադրելով տոսպտաւ, տրոհաւ¹⁰¹ եւ եղանակաւ, քաղցրութեամբ տալղին եւ ձայնին գեղգեղմամբ:

14 Արդ, մանկանց եկեղեցոյ ո՛չ վայել է գործարան՝ որպէս ի հնումն, այլ կոկորդն փոխանակ սրընգի, փողսն՝ փողոյն, եւ կզակսն փոխ[44]րանակ ծնծղայիցն, եւ լեզուն՝ տնտղկոցի, եւ բոլոր մարմինն՝ թմբկի, եւ միաբան՝ տալղի, ոգիւ՝ քնարի, եւ զգայարանքս՝ սաղմոսարանի, զի եղիցի ամենայն մարմինս քո գործի աւրհնութեան:

15 Յարակայք ձայնից սուրբ եկեղեցոյ, զոր կարգեցին սուրբ հարքն¹⁰²:

16 ԱԶ. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ». եւ՝ «Սուրբ կոյսն նստէր ի նմանութիւն»:

17 ԱԿ. Ասէ. «Աւրհնեսցուք ճրագալուցին». երկրորդ՝ «Առաքեալ, Տէ՛ր, զլոյս քո», եւ եղիցի կիրակէին: Դի՛ր կցըրդարանի, շարական եւ արուեստի, զոր եղ նախ զիւր զխաւսն, ըստ գրոյ ընթերց[ուած]:

18 Չորս են հայրական սկըսբան, որ անուանեցան համարք ձայնից. ո՛չ միով եղանակաւ վարին պաշտամունք ձայնից, այլ բազումս վարին պէսպէս շնորհաւ: 19 Որպէս բառաչմունք եւ գոչմունք անասնոց ո՛չ են միապէս, նոյնպէս եւ ծաղիկք զանազանք ո՛չ միատե[45]սակք գոյնս ունին, եւ ո՛չ միապէս հոտ արձակեն. այլ են կարմիրք եւ վարդակարմիրք, եւ հրազունակք բազմատեսակք ծաղիկք, զոր Տէ՛ր ասէ. «Եւ ո՛չ Սողոմոն յամենայն ի փառս իւր զգեցաւ որպէս մինն ի նոցանէն»¹⁰³: 20 Նայ եւ ի ներկայնոցս ոստայնանկողաց¹⁰⁴ ոմն թուխ, եւ ոմն բացատեսիլ. ի կարմրէ վա՛րդ եւ ծիրանի, ի կապուտակէ՝ լուրջ եւ

¹⁰¹ Ա՛ տոսպտով, տրոհով

¹⁰² տողս վերնագրի իմաստ ունի

¹⁰³ Հմմտ. Ղկ. ԺԲ. 27, Ասեմ ձեզ, եւ ոչ Սողոմոն յամենայն ի փառս իւր զգեցաւ իրրեւ զմի ի նոցանէ: Մթ. 2, 29 Ասեմ ձեզ՝ զի եւ ոչ Սողոմոն յամենայն ի փառս իւրում զգեցաւ իրրեւ զմի ի նոցանէ:

¹⁰⁴ Տ՝ ոստոցն անկողաց

կանաչ, ի դեղնե՛ կապուաչ¹⁰⁵, որպէս եւ¹⁰⁶ գրեալ է՝ զծիրանին եւ զմիջնածիրանին, եւ զեզրածիրանին. եւ տրփող սիրամարգացն՝ արծաթագաւծք¹⁰⁷, ի գոյն ոսկոյ: 21 Թողում զզանազան փայլումն շողաւոր ականց եւ զպայծառութիւն գունակ գունակ եւ երփներփն ծաղկանցն¹⁰⁸, զոր Պաւղոս¹⁰⁹ ասէ. «Այլ նառագայթ է արեգականն, եւ այլ փառք է¹¹⁰ լուսնին, եւ այլ նաճանջ է աս[45]թեղացն, առաւել քան զմիմեանս»¹¹¹, որ են աւրինակ եղանակաց ձայնից եւ տրոհից գեղեցիկմանց:

22 ԱԶ. «Փառք ի բարձունս», ¹¹²եւ՝ «Աւրհնեալ Տէր բնակեալն», եւ՝ «Վասն ի վերուստ» քարոզն, եւ՝ «Սուրբ կոյսն նստէր ի նմանութիւն քերորէից». եւ «Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զաւրութեանց».

23 ԱԿ. «Աւրհնեսցուք ճրագալուցին», եւ՝ «Աւրհնութիւն կանոնաց». եւ «Առաքեալ, Տէ՛ր, զլոյս քո. եւ «Ի մերձենալ երեկոյիս»:

24 ՁԲ. «Հարցն ճրագալուցին» է. եւ «Եղիցին՝ կիրակէին». եւ պաշտանն Յունանու. «Ի նեղութեան իմում»¹¹³.

25 ԲԿ. Գործդայքն է չարչարանացն, եւ՝ «Թագաւորեաց միածին¹¹⁴ Որդին» ի ստեղնէ:

¹⁰⁵ ձ-ում՝ կապուաչ, Տ կապս ուաչ (՞). «Կապուաչ՝ է փայտ ինչ, որով ներկանեն քազում ինչ, մանաւանդ ձու. գոյն նորա է թորունցի» - ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻԻԶԱՆԴԱՅԻ, Բաղգիրք ստորին հայերէնի, Ժնեւ, 2000, էջ 347, հմմտ. Ս. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՅԱՆ, Հայերէն քաջատրական քառարան, հտ. Բ., Երեւան, 1944, էջ 393, ըստ որի՝ այս դեղին ներկը պատրաստում են նոյնանուն ծառի կեղեւը կամ փայտը ջրի մէջ եռացնելով:

¹⁰⁶ Տ > եւ

¹⁰⁷ Տ արծաթգաւծէ

¹⁰⁸ Տ > եւ զպայծառութիւն գունակ գունակ, եւ երփներփն ծաղկանցն

¹⁰⁹ Տ պողոս

¹¹⁰ Տ > է

¹¹¹ Հմմտ. Ա. Կրնթ. ԺԵ. 41. Այլ փառք արեգական, եւ այլ փառք լուսնի, այլ փառք աստեղաց, եւ աստղ քան զաստղ առաւել է փառաւք:

¹¹² Տ (եւ այլն)...] եւ աւրհնեալ տէր բնակեալն (22)... ալելուիքն, եւ սրբութիւնք սրբոցն (26)

¹¹³ Հմմտ. Յովնան, Բ. 3. Ի նեղութեան իմում աղաղակեցի առ Տէր Աստուած իմ. եւ լուաւ ինձ յորովայնէ դժոխաց աղաղակի իմում:

¹¹⁴ Ա՛ եւ միածին

26 ԳԶ. Գրոց կարդացմունք¹¹⁵ եւ շարականք, կանոնացն, գորողայիցն, ալելուքն եւ սրբութիւնք սրբոցն. Հմորիոն, Արմե-րոյ, Արիսդիդէս եւ Փռոգէս՝ այս Դ. վարդապետս¹¹⁶ կազմեց¹¹⁶ 46ա|ին գմեկ|ն|ութիւն ձայնիցս:

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԶԱՅՆԻՑ՝ ԱՐԱՐԵԱԼ¹¹⁷ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԴԱՊԵ-
ՏԱՅՆ¹¹⁸

Ա՝ Հ¹¹⁹ 599, 46աբ. Բ՝ Հ¹¹⁹ 7117, 149ա-50ա. Գ՝ Բ.225, 125բ-6ա¹¹⁹

27 ԱԶ. է նմանութեամբ¹²⁰ զարրիւկեան փողոյն, ի լսել ա-մենայն ննջեցելոցն՝ յառնեն եւ փութապէս ելանեն ընդ առաջ Տեառն¹²¹ յաւդս¹²²:

28 ԲԶ. Ասէ. «Արիք ննջեցեալք, ահայ զա Քրիստոս¹²⁴»:

29 ԳԶ. Ասէ. «Ի հանդիպելն ամենայն արարածոց՝ երկրպա-ղեն եւ ընդ¹²⁵ մի բերան ասեն. Մեղաք քեզ իբրեւ զմարդ, ողոր-մեա՛ց մեզ որպէս զԱստուած, զի դու ես Աստուած, որ եկիր յա-տենի, եւ ամենայն սուրբք ընդ քեզ»:

30 ԴԶ.¹²⁶ Ատեան դնի, եւ դպրութիւնք¹²⁷ հրաշիցն բանին, եւ դպրութիւնն Մովսէսի եւ Ահարոնի¹²⁸ յայտնի¹²⁹:

¹¹⁵ ձ-ում՝ կարդ<կարդ>ացմունք

¹¹⁶ Տ .դ. վարդապետս. բնագրում՝ .դ. վարդապետս

¹¹⁷ Գ. ձայնիցն զոր արարեալ են

¹¹⁸ Ա > մեկնութիւն... վարդապետացն

¹¹⁹ Գ՝ այս մասն ունի «վասն երաժշտական ձայնիցն» եւ «բաժանումն ձայ-նից» հատուածների միջեւ

¹²⁰ ԲԳ. նմանութիւն

¹²¹ ԲԳ. յառաջ: Բ տեառն

¹²² Գ. յօդս

¹²³ Ա .ձբ.

¹²⁴ ԲԳ. ~ քրիստոս զայ + թագաւորն թագաւորաց (Գ. թագաւորացն)

¹²⁵ ԲԳ. ի] ընդ

¹²⁶ Ա .ձգ.

¹²⁷ Գ. դպրութիւնքն

¹²⁸ Գ. ահարովնի

¹²⁹ ԲԳ. յայտնի + որ է (Գ > է) տախտակն տեառն

31 ԱԿ. Լալումն, ողբումն, աշխարումն¹³⁰ մեղաւորաց, որք ոչ գործեցին զարդարութիւն:

32 ԲԿ. Հուր գեհենին յարանայ՝ որպէս զառիւծ¹³¹ առ ի կլանել զմեղաւորսն, որք ոչ հնազանդեցան Որդոյն¹³² Աստուծոյ:

33 ԳԿ. Հատեալ է վճիռ դատաստանի¹³³, զի անդարձ կորուստեան հանգիպին ամենայն մեղաւորքն ի տանջանսն:

34 ԴԿ. [46բ] Արդարոցն¹³⁴ խաչանման¹³⁵ արդարութեան պսակն¹³⁶ եւ յաջակողմեան¹³⁷ դասին, եւ լսել զկենդանահրաւէր կոչումն Աստուծոյ Բանին, ասէ. «Եկա՛յք կամակատարքդ Հաւր¹³⁸ իմոյ, զներհունականն¹³⁹ ժառանգեցէ՛ք զանգրաւելի զկեանսն»¹⁴⁰:

35 Ստեղն Առաջի¹⁴¹ ձայնի¹⁴², առնել դատաստան ըստ գրոց, զոր Տէր ասէ. «Զոր ես լսեմ՝ դատիմ, եւ դատաստանն¹⁴³ իմ արդար է»¹⁴⁴:

36 ԲԶ. Ստեղն¹⁴⁵ հատանի յոյս մեղաւորաց, լալ աչացն¹⁴⁶ եւ կրճեկ ատամանցն¹⁴⁷:

130 ԲԳ. եւ աշխարումն

131 Բ. զառիւծ

132 ԲԳ. որդւոյն

133 ԲԳ. դատաստանին

134 Գ. արդարոց

135 Ա. նախ գրել է՝ խաչ անմահ

136 ԲԳ. պսակն + կազմի

137 Գ. յաջակողմեանն

138 ԲԳ. հօր

139 ԲԳ. > զներհունականն

140 Հմմտ. Մթ. ԻԵ. 34. Եկա՛յք աւրհնեալք հաւր իմոյ, ժառանգեցէ՛ք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւնն իսկզբանէ աշխարհի:

141 Ա. [ա]ռաջի

142 Գ. ձայնին

143 Բ. դատաստան

144 Հմմտ. Յովհ. Ե. 30. Ոչ կարեմ ես յանձնէ առնել եւ ոչ ինչ. այլ որպէս լսեմ՝ դատիմ, եւ դատաստանն իմ արդար է:

145 ԲԳ. ~ ստեղն .բձ.

146 Գ. աչաց

37 ԳԶ. Ստեղն¹⁴⁸ որ տիրէ ի վերայ մեղաւորաց խաւարն անլոյս եւ տարտարոս ցրտագին, որդն անքուն եւ հուրն անչէջ:

38 ԴԶ. Ստեղն¹⁴⁹ փոխանակ այս կերակրոյս եւ ըմբելոցս¹⁵⁰ ի Սուրբ Հոգոյն¹⁵¹ կերակրին եւ անմահ եւ անանց¹⁵² արքայութեան¹⁵³ հասանել արժանաւոր¹⁵⁴ փառաց փրկաւէտ փրկչին՝ կենդանարար, կենդանածին, կենդանագործ, կենդանատու¹⁵⁵:

ԲՆԱԳԻՐ Բ.

ՎԱՍՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԶԱՅՆԻՑ

Ք.225. 124բ-5բ, 126ա

1 Ամենայն ձայն յերկուս բաժանի՝ ի կենդանեաց եւ յանշնչից. եւ անշնչից երկու՝ է՝ որ բնութեամբ, եւ է՝ որ գործեալ:
2 Բնութեամբ՝ որպէս փայտի, երկաթոյ եւ քարանց, եւ գործեալ՝ որպէս փողի եւ քնարի, այսինքն՝ հոռոմ Պուկն, Չանկն, Բնակ, Բարբոտն եւ այլն: 3 Իսկ շնչատուրն երկու՝ բանական եւ անբանն. բանականն մարդոյ, եւ անբանն՝ անասնոց: 4 Բանաւորն բաժանի յերկուս, որ է արուեստիւ եւ չափով, եւ է որ անարուեստ եւ անկշիւ, որպէս՝ լացն, ծաղրն, որ չափ եւ դարպ եւ ուլուս չունին: 5 Վասն այն խոտելի է իմաստնոց ծաղրն՝ իրր զի անկարգ եւ անկշիւ իր է: 6 Իսկ իմաստունքն բազում

¹⁴⁷ Ը, 12. եւ որդիքն արքայութեան ելցեն ի խաւարն արտաքին. անդ եղիցի լալ եւ կրճել ատամանց՝ Հմմտ. Մթ. ԺԳ. 42, ԺԳ. 49-50, ԻԲ. 23, ԻԴ. 51, ԻԵ. 30 եւ այլ

¹⁴⁸ ԲԳ ~ ստեղն գձ.

¹⁴⁹ ԲԳ ~ ստեղն գձ.

¹⁵⁰ ԲԳ կերակրոցս եւ ըմբելոցս (Գ ըմբելոցս)

¹⁵¹ Գ հոգւոյն

¹⁵² Ա անացն

¹⁵³ Գ արքայութեան

¹⁵⁴ ԲԳ արժանաւորին

¹⁵⁵ ԲԳ սուրբ երրորդութեանն (Գ երրորդութեանն) ամէն] կենդանարար... կենդանատու, Ա՝ յաւելում Թովմա Մեծոփեցոյ՝ կենդանատու + կենդանաբաշխ, կենդանատեղծ, հրափառ, հրանիւթ, հրահոս, հրարուն, համահաւասար, հրափայլ, սուրբ երրորդութեանն, յաւիտեանս. ամէն. փառք աստուծոյ. ամէն

աշխատութեամբ գտել են զգործիս ձայնական երգոցդ, որ բանան զխնդութեան երակքն՝ որպէս Չանկն. երթայ տրտմութիւնն եւ հոգն, եւ ոյժ առնու հոգին, զի ձայնն անմարմնութեան մասն ունի. եւ ազգակից հոգւոյն, եւ ուրախանայ հոգին՝ յորժամ լսէ զձայնն |125| ազգակցին եւ ազդէ զուրախութիւնն ի մարմինն: 7 Եւ իմաստութեամբ իմաստունքն առաջինք յարմարեցին զԲարուտն ի վերայ բնութեան մարդոյն՝ ի նմանութիւն չորից տարերցս:

8 Զի՛լն զբնութիւն հրոյ ունի, որ է տաք եւ չոր:

9 Երկու լարն, զոր Տութայ ասեն, նման Սաֆրային է:

10 Երրորդ լարն, որ է Սեթայն՝ նման Սափղաին:

11 Զորրորդ լարն կոչի Պամ. այն պլղամին է:

12 [Պ]լղամն արեան հակառակ է Զիլին, որ է արեանն: 13 Թէ ոք յարենէ հիւանդ է՝ մերձ նստեալ երգեն զՊամն, ի Պարպուտին աւզդէ եւ հա[ն]գուցանէ զմարմինն: 14 Եւ թէ հիւանդութիւն ի պլղամէն է, զԶիլն երգեն, որ տաք ու չոր է եւ պլղամին հակառակ: 15 Եթէ սաֆրայն շատացել է լինի առ մարդն, չէ պարտ զԶիլն երգել, զի տաք եւ չոր եւ հրային է, եւ սաֆրայն այլ նոյն է, այլ զՊամն, որ հով եւ գէջ է եւ յաղթող սաֆրային:

16 Առաջին Զիլն բնութիւն հրոյն է՝ տաք եւ չոր:

17 Երկրորդ լարն, որ է Տօթայն, աւղն է տաք եւ զիճային:

18 Երրորդ լարն, որ է Սեթայն, հոդ է, հով եւ չորային:

19 Զորրորդ լարն Պամն. այն ջուրն է, հով եւ զիջային:

20 ԶՊամն ու զԶիլն յարմարել ընդ յիրարս՝ մուհթադիլ¹⁵⁶ է եւ միջակ եւ աւգտակար բնութեանն:

21 Եւ այսպէս գտին զստեղք ձայնիցն իմաստունքն. եւ տանն եւ երկու փարտաին որիչ որիչ անուն դրին, եւ զմեծ իմաստութիւնն հոգւոյն նիւթական գործաւ ի լոյս ածին:

22 Ով որ չհասկնայ զփարտայքն՝ որպէս յաշխատանք կայ յըմպել գինւոյն, եւ եթէ ոք հիւանդ է եւ հասկանա զգաւրութիւն ձայնին՝ դառնա յուշ եւ զօրութիւն առնու: 23 Եւ այս էր՝ որ ի հնումն առ հիւանդին երգէին. եւ առաւել աւգտէր՝ քան զըմպելիս դեղոց: 24 Նոյնպէս թէ ի հոգին է ցաւն, որ է տրտ-

¹⁵⁶ մուհթադիլ - արար.-պարսկ.՝ չափաւոր, քարեխտոն, մեղմ, միջին, միջակ.- Միջին հայերէնի քառարան, Է. Բ., Երևան, 1992, էջ 148:

մուծիւնն, փարատի: 25 Եւ այս յայտ ի տղայոցն երեխայից, զի ունի զաւրուծիւն հոգին, որ աւրաւրք ածելով՝ քնի քաղցրաձայնու[125բ]թեամբն հեշտացեալ, զի ձայն անմարմին էր, եւ հոգին անմարմին, փառաւորի հոգին՝ յորժամ տեսանէ զիւր նմանն: 26 Վասն որոյ եւ մարգարէն Դաւիթ քնարաւ երգէր, եւ այլքն ի մարգարէիցն քնարերգութեամբ կոչէին զՀոգին ի զուարթանալն հոգւոյն¹⁵⁷:

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԶԱՅՆԻՑ

Ք.225. 126ա

27 Զոր բաժանեաց ի միմեանց սուրբ հայրապետն հոգելի Խաւհակ՝ Ժ. ձայն՝ ըստ թուոյ Ժ. արարածոց եւ Ժ. բանի պատգամացն Մովսէսի, եւ Ժ. հարուածոցն Եզիպտ[ոսի], եւ Ժ. փորձանաց Աբրահ[ամու], եւ Ժ. դասուց բանականաց՝ Թ. դաս հրեշտակաց եւ մի մարդկան, եւ Ժ. մատանց մարդոյ, եւ Ժ. աղի քնարին Դաւիթի եւ Ժ. փեղկ խորանին վկայութեան. եւ այլ բազմաց աւրինաց, որ զԺ. թիւն ունին յինքեան: 28 Զի Ժ. սուրբ է՝ նուէր Աստուծոյ եւ կատարեալ թիւ, որ առնէ զհարիւրն, զհազարն եւ զբիւրն: 29 Եւ ինքն Ժ. ի հորից գոյանայ եւ է ամենայնի կատարումն: 30 Այսպէս եւ ի Դ. ձայնից Ժ. բարդեցաւ: 31 Եւ Դ. ձայնքն ի հորից տարերց ունին զգոյութիւն. որպէս եւ է Առաջի ձայնն ի հոգոյն, Երկրորդն ի ջրոյն, Երրորդն ի յաւդոյն, Չորրորդն ի հրոյն: 32 Եւ Դ. ձայնիցն բաժանեաց Դ. կողմն՝ ԱԿ, ԲԿ, ԳԿ, ԴԿ, եւ Բ. ստեղին, որք ունին եւ այլ յայտնութիւնս, զի ԱԶ. ի հիւսնականէն է, Բ.՝ ի դարբնաց, Գ.՝ զետոց, Դ.՝ յաղորաց, Ե.՝ յերկաթոյ, Զ.՝ ի ծփանաց ծովու, Է.՝ ի ծովու կենդանեաց, Ը.՝ յանասնոցն, Թ.՝ զազանաց, Ժ.՝ թռչնոց, որով միշտ փառարանի Աստուած յերկինս:

ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

¹⁵⁷ սրանից յետոյ է. ա. քնագրի 27-38 մասը

The musicological texts of the Metzop Monastery School

GEVORG DER VARDANIAN

(summary)

This article studies mss. 599 and 7117 of the "Mashdotz" Library in Yerevan and ms. 225 of the Kurdian collection of the Mekhitarist Library in Venice. Manuscripts' dates, place and others issues are examined. Ms. 599 was clearly written around mid-fourteenth century. Later, in 1413, Thomas Metzopetzi found it in bad shape in the monastery of the village of Aghet (in Khlat). After revamping it, he took it to the monastery of Metzop. Afterwards, in 1440, he prepared a grammatical-linguistic textbook for his school was based on this manuscript (Ms. 7117). Vardapet Hovhannes Baridzoretzi employed this manuscript or its copy to write down the manuscript of Kurdian collection (ms. 225) in 1596-1597 in the monastery of Baridzor, near Khizan, and in Lvov.

We publish two texts about theory and interpretation of musical tones on the basis of these three manuscripts used in the monasteries of Metzop and Baridzor. In this way, we correct the mistakes found in the text of the previous publication (A. Arevshadyan, Yerevan, 2003).